

ԹԻՒ 56

1859

16 ՇՊՐԻՆ

ԼԱՐՆԻՐԱԿԱՆ

Հ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն Ք

ՆԸՄԵԿ Ե

19.

Պօղոսին պատմութեան շարունակութիւնը • Գաղանիք-
ներ յայտնուած ստորերկրեայ տեղերը • Պլուտարքոս և Ա-
րիստոտէլ անոր վրայոք խօսած են արդեօք • Եղիստահան
խորհարդներուն հետ համեմատութիւնը : Պօղոսին բըր-
մուհիներուն տուած և ասոնց քով պահուած և ետքը ա-
սոնցմէ եպիսկոպոսի մը յանձնուած դիւանագրութիւն-
ները :

Նախորդ նամակին մէջ Պօղոսին պատմածը մէջ
բերինք, որ Աստուծոյ տանը շինուելը ևւիր նախ-
նիքներուն մինչեւ երկինք հասցընել ուղղած մեծ շէնքին
աւերակները տեսած էր, ուր որ ամէն նահապետ իր
առանձին լեզուն ստացած էր : Հիմայ դարձեալ անոր
պատմութիւնը մէջ բերելով կը շարունակեմք :

Վօդան կըսէ որ՝ Լստուծոյ մեծ տաճարին քա-
ղաքէն ետ դառնալու ատենը մէկ երկու անգամ ալ
դարձաւ այն ստորերկրեայ տեղերը քննելու, որոց
մէջէն անցած էր. եւ հոն գտնուած նշանները դիտե-
լու: Կըսէ թէ գետնին տակէն զինքը անանկ ճամբէ
մը անցուցին՝ որ աշխարհքիս մէկ դիէն մէկալ դին
երթալով ծայրը երկինքին արմատին կը դպչէր: Եւ
այս պարագայիս նկատմամբ կըսէ որ այս ճամբան
ուրիշ բան չէր, բայց էթէ օյի ծակ մը. եւ ինքը օյ
ըլլալուն համար հոն մտաւ*:

* Պլուտարքոսի մէկ գործը կայ՝ որ շատ եղծ-
ուած է. բայց բնագիտութեան եւ տիեզերաբանու-
թեան վերաբերեալ նշանաւոր խորհրդածութիւններ
կան մէջը. որոնք ըստ մեծի մասին շատ ճիշդ են. եւ
այս է՝ Ըսնին մէջ Երեւած Դէմէին վրայ: Խրամախօ-
սութիւնը: Հոն մէկ հատուած մը կայ, որկէց ժող-
դարուն մէջ Որդէլիոս չէ՝ թէ միայն Միդիլեան կըղ-
զիները՝ այլ եւ Մերիկայի բոլոր ցամաքը այն ատե-
նը ծանցցուած կը կարծէ: Ս'եր բնական կիսագուն-
տին համեմատութեամբ Պլուտարքոսի ըսած ցամաք
երկրին դիրքը առաջ աղէկ մը հասկընալու համար մէջ
բերեմք Սիզլայի ըսածը, որ Խրամախօսութեան մեջ
խօսող անձերուն մէկն է: « Ոգիգիա կղզին հինգ օր
,, նաւարկութեան ճամբայ հեռու է Լիտանիայէն
,, դէպ արեւմուտք: . . . Ուրիշ երեք օր ճանապար-
,, հորդութիւն ընելէն ետքը . . . ուրիշ երեք կղզի ալ
,, կը գտնուին: . . . Եւս երեք կղզիէն անդին, բայց
,, ասոնց աւելի մօտ՝ քան թէ Ոգիգիայի, Կոռնեան
,, մեծ ովկիանոս ծովը շրջապատող մեծ ցամաքն է.
,, եւ այս մեծ ցամաքը Ոգիգիայէն 5,000 ասպարէզ

(Օրոնէղի հատուածներուն այս կտորը կարգա-
լով, եւ Պլուտարքոսի՝ լուսնի համար գրած տրամա-
խօսութեանը խօսքերուն հետ քաղդատելով որ
Հումփօլդ մէջ կը բերէ. կընամբ երեւակայել որ այն
հին մատենագիրն ալ Սօդանը կուզէր հասկըցնել,
երբ կը յիշէր “ անձանաչ օտարազգին որ Աղլանդ-
,, եան ծովուն անդիի կողմէն գալով Կարքեդոնի մէջ
,, երեւցաւ, եւ այնքան բազմաթիւ ծէսերու եւ խոր-
,, հուրներու տեղեակ եղաւ, երկար ատենէ՛ ՚ի վեր
,, գետնի տակ՝ թաղուած քանի մի սրբազան զիրքեր
,, ձանչնալէն ետքը* , , :

,, (625 մղոն) հեռու է , , : Կռոնեան ուրիշ կղզիներ-
ուն եւ մեծ ցամաքին դիրքը այս կղզիիս կը համե-
մատի ինչպէս որ տեսանք : Երբեք ասիկայ լոկ
ճարտասանական զարդ մըն է մի : Կռնէ նոյն Պլու-
տարքոս մէկ ուրիշ ճառի մը մէջ, (յալ : Բաթարիւն)
պատգամայ. ԳԼ. 18), ուրիշ խիստ նշանաւոր խօսք
մը ունի. որուն մէջ Բրիտանիայի մօտ ուրիշ կախար-
դեալ կղզիներու վրայ կը խօսի, եւ հոն Ոգիգիայի
անունը չըկայ : “ Կռոնեան ուղիւսնոսին վրայէն ծա-
,, նըր կանցնուի մեծ ցամաքէն հոն թափած գետե-
,, րուն հոսանքին պատճառովը, որ ծովուն, ջուրը
,, կը թանձրացընեն եւ տղմուտ կընեն , , : (Հում-
պօլդ. Քննողական Կէտապօքսոսիւնն 624 խորհրդոսիւնն
նոր երկրի. Կապ. ա) :

* Դամանակները շատ չեն յարմարի. բայց հի-
ները իրենց գիրքերուն մէջ՝ ուր Ժամանակագրական բա-
ներու հետ խորհրդական բաներ ալ կը խառնէին, ա-
ոոր վրայ շատ հոգ չէին ընել , , :

Սակայն ստոյգ երեւցածը այս է՝ որ, այն մութ ճամբան՝ ուր որ Վօդան առնաւեցաւ, եւ աշխարհքիս մէկ դիէն մէկալը անցնելով մինչեւ երկինք կը հասնէր, Սեփիսի կամ Թեքէի ստորերկրեայ մեհեաններուն մէջ եղած դադարի եւ խորհրդական փորձերը կը նշանակեն. եւ « մինչեւ երկինք կը հասնէր », խօսքը՝ մտաւորական ծանօթութիւններուն եւ Եստուծոյ մութիւնը գիտնալուն կատարելութեան մէկ աստիճանը կը ցուցնէ. որուն տեղեակ կըլլար հոն մանող նուիրեալը։ Եւ իրեն օյի լաւի՝ ըսուելուն հանդամանքը կը ցուցնէ որ՝ հոն միայն մեծ եւ վեհափառ ընտանիքէ սերեալ մարդիկ կընդունուէին*։ Եստաներս ամէնն ալ Օրտօնէզ կը պատմէ առանց միտքը հասկընալու ինչպէս որ կերելի։ Դադարի խորհուրդներ կենալուն կարծիքը ասով աւելի կը հաստատուի, որ « Վօդան արեւմտեան դաւառները դարձած ատենը նոյն կերպով եւ ձեւով ստորերկրեայ տեղ մը շինեց՝ կրուէ Օրտօնէզ. կամ օձու ծակ մը, Յուքուսի գահալէժ փոսին տակը. որ մինչեւ Յէքուիլ կը հասնէր**։

* Նիշել պէտք է որ հին ատենը միայն ազնուականներուն եւ քուրմ ըլլալուններուն կը սովորեցընէին անոնց մէջ սրբազան սեպուած խորհրդական բաները։ Վօդան միանգամայն ազնուական ալ էր՝ կրօնքի պաշտօնականներու ցեղէ ալ։

** Աերելի Թէ Յուքուսի դահալէժ փոս ըսածը Բաշանքի լեռներուն մէկ վեհը ըլլայ, եւ Յէքուիլ ըսածն ալ՝ Դուլհա կամ ըստ Օրտօնէզի Օքօչինկօ

Նդիպտոսններուն հաճեմատ կրօնական խորհուրդներու բաւական մնացորդներ կը ճանչցուն ցէնտալներուն հին դիւցաւրանու թիւններուն՝ եւ մեքսիքացի-

քաղաքին հին անունն ըլլայ: Նւայսպէս, Աօդանի ապացոյցներուն հաւատամքնէ, Սան Բէտրօ կամ Ղումպալա լեռը Բալանգի դաշտէն կը զատէ Ղուպի-ժա գետին ձորը՝ ուր կը դանուի Օքօչինկօ, մէկ ահադին ստորերկրեայ տեղէ մը բացուած պիտի ըլլայ, որ ասով շիտակ գծով 150 միլոն երկայնութիւն ունեցած կը ըլլայ: Այս հին աւանդութեան հետ հետաքրքրական բան մըն է Պ. Սդիֆէնսին Բալանգ երթալու համար Օքօչինկօէն անցած առենք լսածը պատմելը: Բնելու ճամբուն տեղին կառավարչին հետ խօսած առենք այն կառավարիչը ծանրութեամբ մը ասոր հաւատացուցեր էր որ՝ լերանն աւերակներուն մէջ (որ՝ Ղուհայի աւերակներն են), մէկ այր մը կայ, որ ստորերկրեայ ճամբով ուղղակի հաղորդակցութիւն ունի Բալանգի աւերակներուն հետ. որ լերանը անդիկ երեսն են. եւ լեռն ալ սաստիկ ժայռուտ եւ անանցանելի է: Բայց ասիկայ այն երկրին բնակիչներուն մէջ հասարակաց աւանդութիւն մըն էր: Յաջորդ օրը Պ. Սդիֆէնս հօն դնաց, եւ աւերակ մեհեանի մը մէջ որուն դրանը վըայ հին եգիպտական ձեւով շինուած դերան մը տեսաւ, ստորերկրեայ ճամբու մը դուռ գտաւ. ներս մտաւ, եւ բազմաթիւ սրահներ տեսաւ. ամենն ալ դետին տակը. բայց խոհեմութեան թեւադրածէն աւելի առաջ երթալու չը համարձակեցաւ, թէ եւ առաջնորդը բան մը չը կայ ըսելով զինքը կը յորդորէր եւ կը ստուգէր որ այն ստորերկրեայ ճամբուն ծայրը մինչեւ բալանգ կէրթայ:

ներուն ասպետութեան փորձերուն մէջ, որ մինչեւ Մէքսիքոյի առնուած ժամանակը մնացած էին, եւ ասկէց կը հաւատացուի որ Սօդան խօթեց անոնք իր հիմնած միասպետութեան մէջ: Պատմածներուս վրայ ուրիշ տպացոյց մըն ալ մէջ կը բերէ Նունէզ տէլա Սէկա եպիսկոպոսը Սօդանի վրայ գրած կտորին վերջը: Կը պատմէ որ « Սօդան Հուէհուէզան դը-
 ,, նաց, եւ դաբիրները* հոն փոխադրեց. եւ հովիտա-
 ,, րագութեամբ մուտ տուն մը շինեց եւ դանձ մը դը-
 ,, րաւ հոն. որուն պահպանութիւնը կնկան մը, եւ
 ,, Դաբիտան ըստած պաշտօնատէրներու յանձնեց** ,» :

* Տեսակ մը կենդանի են՝ որ քիչ մը խոզի նմանութիւն ունին, եւ ամերիկայի յատուկ են:

** Դաբիտան, մէքսիքացիներուն լեզուէն ածանցած բառ մըն է. եւ պահապան ըսել է: Հուէհուէզան ալ նմանապէս մէքսիքացւոց լեզուովն է. եւ կը նշանակէ հին քաղաք. կամ մանաւանդ՝ նախնիքներուն քաղաքը: Մէքսիքոյի հասարակասպետութեան մէջ այս անունովս շատ քաղաքներ կան: Հոս յիշուածը հիմայ մէկ պզտիկ եւ գրեթէ բոլորովին աւերակ դարձած դիւղ մըն է Հուէհուէզան գետին քով. խաղաղական ուղիանոսի մօտ, Սօքօնուսքօ երկիրը. ասիկայ Ալփարատօ շինեց մայրաքաղաք շինելու համար: Ասկէ քիչ մը հեռու բնիկ ամերիկացիներու քաղաք մը կամ պիւղաքաղաք մը կը գտնուի. կարելի է որ բուն Հուէհուէզանը ասիկայ ըլլայ, որ ետքը Դաբօալոյա, այսինքն՝ կտաւ փոխելու տեղ ըսուեցաւ: Սօդանին յիշեալ դանձը պահած մուտ տունը կամ տաճարը հոն պիտի ըլլայ այն ստորերկրեայներուն բերանը,

Է.Օ.Գ.ԱՅԻՆ

Սոբորնո-յարգո-ւի-ն:

Շայոց սուրբ եկեղեցւոյ մէջ սուրբերուն յարգու-
թիւն տալը ազգին քրիստոնեայ եղած ժամանակէն է .
այսինքն՝ սուրբ Լուսաւորիչ հօր և Տրդատ Թագաւո-
րին ժամանակէն: Սուրբ Լուսաւորիչ Շայրն մեր կե-

ուր որ չաբբասի եպիսկոպոսը 1691ին իր հովուա-
կան այցելութիւնները ընելու պըտըտած ատենները՝
Ալօդանեան ցեղին: Հին դիւանապրութիւնները զը-
տաւ, որ մեծ սրահի մը մէջ դրուած էին շատ մը հո-
ղեղէն ամաններու հետ. որոնց հետ մանր մարդա-
պատկեր քանդակներ ևւ երկրին աստուածներուն ևւ
հին Թագաւորներուն արձանները կային: Յատուկ նը-
շանակելու արժանի է որ՝ Ալօդանին հօն պահապան
դրած կնոջը ևւ դաբեաններուն յաջորդներն եղան՝ որ
իրենց պահպանութեանը յանձնուած բաները այնքան
դարիր անցնելէն ետքը այս եպիսկոպոսին ձեռքը
յանձնեցին: Ալօդանին այն տեղ դաբիրներ ալ փո-
խադրելը կը ցուցընէ որ այս անասունները հօն սըր-
բաղան սեպուած էին. ինչպէս որ ասոնց նման ու-
րիշ անասուններ ալ նոյնպէս սըբաղան սեպուած էին
հնդկաստան. ևւ հին աշխարհքին ուրիշ կողմերը:
Հետակ մը զոհագործութեան ատենը՝ դաբիրի ցուկի
նման դիմակ կանցընէին քուրմերը իրենց երեսը: Ե-
սոր վրայ Հումպօլդ ընդարձակ կը խօսի պէս յօ-
րիւն Էբրանց զրբին մէջ:

սարիա քրիստոնէնական սուրբ հաւատոց մէջ կրթութեամբ
 ժամանակը՝ նոյն հաւատքին համար արեամբ չափ աշ-
 խատող սուրբերը մեծարեն ալ սովորած էր . և ինքն ալ
 երբ որ նոյն սուրբ հաւատոց համար Տրդատ Թագա-
 ւորին հրամանաւը սոսկալի չարչարանքներ քաշել և
 խոր վերապին մէջ տարիներով կենդանի մնալ ու ել-
 լիէն ետքը սուրբ Հռիփսիմեանց և սուրբ Ռայիա-
 նեանց նահատակուիլը իմացաւ՝ անոնց մարմինը ժող-
 վել տուաւ և պատուով Թաղեց : Աւ որպէս զի ամէ-
 նուն այն ատենէն իմացընէ թէ որչափ յարգութեան
 արժանի են սուրբերը , անոնց մարմինը պատուու հա-
 մար Թագաւորին և մեծամեծներուն բերած պատուա-
 կան զգեստները չընդունեց . որովհետեւ տակաւին բը-
 րիստոնէութիւնը ընդունած չէին , այլ ամէն մէկը ի-
 րենց պատըռտած լաթերովը Թաղել տուաւ . մինչև
 սր անոնք այն սուրբ մարմինները պատկուէ արժանի
 ըլլան* : Սրբոյն Յովհաննու կարապետին և սրբոյն Ա-
 թանաղինէ եպիսկոպոսին մատուցն ալ Ահարիայէն
 հետը Հայաստան բերած ատենը սրբոց մարմինը յար-
 զելէն զատ մէկ ուրիշ տեսակ պատիւ մըն ալ սովորե-
 ցուց աղգին . տարուէ տարի անոնց տօնախմբութիւնը
 կատարել** :

* * * Երանելին Ռիդորիոս՝ ոչ արժանի համարելը
 զպատանն բերեալս Թագաւորին , կամ զայլոց մարդ-
 կանն . այլ իւրաքանչիւր պատառատուն հանդերձին
 պատէր զսուրբան . առ անգամ մի , ասէ . մինչև լի-
 ջիւր դուր արժանի պատիւ զմարմինս նոցա (Ապաթ .
 ԼԷԼ. 116 . տպ . Վէնէա . 1835) :

** * * Աւ զյիշատակս վկայ իցն բերելոց ժամադրեաց

Այլ հասկերնամբ ասկէց որ սրբոց մասունքը յար-
դելը և անոնց յիշատակին օրը տարուէ տարի տօն
կատարելը մեր ազգը նոյն իսկ սուրբ Լուսաւորիչէն
սովորեցաւ . և մինչև այսօր նոյն սովորածին հաւատա-
րիմ աւանդապահն է : Ասկէց զատ այն ալ կը հասկը-
նամք որ, սուրբերը ինչպէս որ վառքով իրարմէ աւե-
լի են, անոնց յիշատակին համար եղած տօնին մէջ ալ
հանդէսներու տարբերութիւն կայ . և այն որ սրբոյն
Յովհաննու կարապետին և Եթանազինէի համար Կօն
Տէճ սահմանեց նե՛ր ՚ի հարկէ փոյր տօն կատարելու
սուրբեր ալ կային :

Արիշ քրիստոնեայ ազգերը որ չայոց ազգին սուրբ
Լուսաւորիչին ձեռօքը ազգովին քրիստոնեայ ըլլալէն
առաջ քրիստոնէութիւնն ընդունեցին, սրբոց պատիւ
կրնէին, և անոնց տարեւոր տօներուն մէջ ալ Տէճ և
փոյր կար, ինչպէս որ մինչև հիմա կը տեսնեմք որ
կայ, և մեծ տօներուն յոյները Բօքոն (Էօրդի) կըսեն .
որկէց ելած է Բօքոն (Էօրդի) բառը, որ առ-
նել ըսել է :

Աին ժամանակները այս տօները ինչ կերպով կա-
տարելնին ամէն մանր պարագայներովը յայտնուած չէ՛.
միայն եկեղեցական ժամերգութեանց մէջ տարբերու-
թիւններ կը տեսնուին . իսկ այն մեծ տօներուն օրե-
րը խանութները դոցել և կիրակի օրերուն պէս մին-

տօն մեծ հռչակել, . . . զի ժողովեալ ՚ի յիշատակ մե-
ծի երանելոյն Յովհաննու, և սուրբ վկային Եստու-
ծոյ Եթանազինէի, յայնմ աւուր խմբեսցին (Առդ,
619. 620) :

չել իրիկուն բան բանիւ հրաժարիլ. չորրորդ դարուն առաջին տարիները սուրբ Լուսաւորչին ժամանակը չկար ըսելու հաւանական փաստ և ապացոյց մը կը սեպեմք այն՝ որ սուրբ Լուսաւորիչ հայրն մեր սրբոյն Յովհաննու կարապետին և Եթանդինեայ հայրապետին համար տարեւոր մեծ տօն սահմանեց ալնէ՝ այն օրը խանութները դոցել և ծառայական գործերու չարարակը ապստրած չէ՝. թէ որ այսպէս պատուէր մը ըրած ըլարնէ՝ անհնար էր որ մեր ազգին մէջ ասոր յիշատակը կորսուէր, որ սուրբ Լուսաւորչին մնացած աւանդութիւնները կրօնական ջերմեռանդութեամբ ամուր կը պահէ. և հիմա բնաւ մէկ տեղմը չկայ որ այն տօնին օրը կիրակիի պէս ծառայական գործերէ հրաժարելով անցընեն :

Սովորութիւն էր հին ժամանակները՝ որ մեծ տօներու օրերը այն տօներուն առիթ եղող դէպքերը պատահած տեղերը կերթային, և յիշատակը կը կատարէին : Եօկայ քանի մի տէրունական տօնէրու համար մեր հին ձեռագիր տոնացոյցներու մէջ կը գրուէինք. ոտնալուային համար՝ որ աւագ հինգշաբթի իրիկունը կը կատարուի, գրուած կայ. « Ի տասն ժամուն երթան Ի սուրբն Սիոն, և այս կարգ կատարի » : Վասն շի Տեառն մերոյ առաքելոց ոտքը լուացած տեղը սուրբ Սիոն է. որ սուրբ աւետարանին յիշած վերնատունին տեղն է : Յունաց և Լատինացոց տօնացոյցին մէջ այսպիսի յիշատակներ յաճախ կան. մինչև անգամ սովորութիւն եղած է այս ոճը թէ, տօն է այս ինչ օրբոյ յայս անուն քաղաքի կամ Ի Հռոմ յայս անուն տեղւոյ : Արևար որ բարեպաշտ

ողովուրդը այն տօնին համար նշանակեալ տեղը երթալու և ետ դառնալու անցընելով այն օրը՝ բանի գործի երթալու ժամանակ չէին ունենար. ուստի այն օրը չբնակելու օր մը սեպելով՝ տօնին համար նշանակուած բուն տեղը երթալու ժամանակ կամ պատեհուածին չունեցողներն ալ նոյն օրը իրենց արուեստը բանելով կամ առ և տուր ընելով շահելէն ետ կը կենային. և այս է սրբոց ոմանց տօներուն օրերը յունաց և լատինացւոց և ուրիշ քրիստոնեայ աղգերուն կիրաւի օրուան պէս բնակելուն սկզբնաւորութիւնը:

Ասոր այսպէս ըլլալուն օրինակ մըն է այն՝ որ մի և նոյն աղբի մէջ մի և նոյն սրբոյ համար տեղ կայ որ անոր տօնին օրը ամէն մարդ խանութը կը գոցէ. տեղ կայ որ այսպէս բան մը չընեն: Առաջիկայի՝ Արթուրի քաղաքը սկստ. 30ին, որ սրբոյն Գրիգորի հայոց լուսաւորչին տօնին օրն է անոնց մէջ, կիրակի բռնածի պէս կը բռնեն. նոյն տէրութեան ուրիշ քաղաքները. և Արթուրի մօտաւոր քաղաքներուն մէջ ան դամ այն օրը ուրիշ սրբոց տօրախմբութեան օրուան պէս կանցնի. պատճառն որ՝ սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչին պատուական գլուխը հոն պահուած է. և անոր տօնին օրը մեծ հանդեսով կը հանեն և քաղաքին մէջ թափորով կը պըտըտըտեն. և հանդեսին կը գըտնուին չէ՛ թէ միայն նոյն քաղաքին բնակիչները. այլ և օտարական ուխտաւորներն ալ. և այն օրը այն հանդէսին պատճառաւ ժամանակ չմնար որ Արթուրիցիները խանութ բանան կամ իրենց ծառայական գործերուն պարապին:

Ասկէց յիսուն տարի մի առաջ կը յիշեմ որ Պրու-

այսի տօները ապրիլի 28ին կիրակիի պէս կը պահէին, և բազմութեամբ չէ-չէ-լիւի- ըսուած բաղնիքին հանքային ջուրներուն ալը ուխտի կերթային. վասն զի նոյն քաղաքին եպիսկոպոսը սուրբն Պատրիկիոս նոյն օրը հոն նահատակեցաւ: Եւանկ անդործութեան օր մըն ալ նոյն քաղաքի յոյներուն համար յունիսի 10ին էր, և տօնախմբութեան տեղն էր Պրուսայէն կէս ժամու չափ հեռու քիւրիէ ըսուած գիւղը. վասն զի այն օրը Պրուսայու սուրբ Տիմոթէոս քահանայն (որ ումանք քաղաքին եպիսկոպոսն էր կըսեն), նոյն տեղը նահատակեցաւ: Եւս երկու օրս ալ ուրիշ երկիրներու յոյները խանութ գոցելու և ծառայական գործերէ հրաժարելու սովորութիւն չունին. կարծեմ շատ ալ չըզիտցողներ կան որ ապրլ, 28ին Պրուսայու սուրբ Պատրիկիոս եպիսկոպոսին. և յունիսի 10ին ալ Պրուսայի սուրբ Տիմոթէոս քահանային կամ եպիսկոպոսին յիշատակը կըլայ:

Արդոց տօներուն օրերը ուրիշ քրիստոնեայ ազգերուն մէջ ասանկ պատճառներով խանութ գոցելու և ծառայական գործերէ դադարելու օրեր շաաջան ալնէ՝ մեր հայոց ազգին մէջ ասանկ սովորութիւն մը՝ մէկ ժամանակ մըն ալ չմտաւ մինչև ժ. դարուն վերջին տարիները. և յատկապէս՝ 1774 թուականը: Սինչեւ այն ատենը՝ կիրակի օրերէն զատ բան չբանելու օրեր յատկացած էին Վրիստոսի տեառն մերոյ ծնունդը և մկրտութիւնը, որ է յունւ. 6. անոր յաջորդ օրը յնւ. 7. և ութերորդ օրը յնւ. 13: Տեառն ընդ առաջին օրը փետր. 14: Չաակին երկրորդ և երրորդ օրերը: Սուրբ Ետուածածնի աւետման օրը ապր 7:

Քրիստոսի համարձման օրը : Այդպիսով և վերափոխման սուրբ Աստուածածնի և վերացման սուրբ Խաչի երկրորդ օրերը . որ Տեւոյ յիշատակ են ծննդեան և զատիկի երկրորդ օրերուն պէս . սեպտ . 8 . սուրբ Աստուածածնի ծննդեան օրը . նոյ . 21 . սուրբ Աստուածածնի երկր ամաց ՚ի տաճարն ընծայման օրը . և դեկ . 9 . սուրբ Աստուածածնի անարատ յղութեան օրը : Զին ատենը ասոնցմէ զատ օր կիրակի ըռնելու պատուիրուած օր չկայ . բայց աւագ հիգշարթի օրն ալ կիրակի կը բռնուի . և ասոր համար առանձին պատուէր ընելու կարօտութիւն մը չէ՝ տեսնուած . վասն զի այն օրը սուրբ պատարագը ճաշու ժամուն կը ըլլայ . և սուրբ պատարագին ալ ըռն սահմանադրուած օրն ըլլալով ամէն քրիստոնեայ իւր բարեպաշտութենէն և խղճէն ստիպեալ՝ սուրբ պատարագին ներկայ կը զըռնուի . և սուրբ պատարագը աւարտելէն ետքը մինչև երեկոյեան ժամերգութիւնը որ ռանալուայի խորհուրդը պիտի կատարուի , խանութ բանալու և բան բանելու կամ առուտուր ընելու ժամանակ չմնալով ինքնաբերաբար կիրակի մը եղած է . անանկ որ՝ այն օրը բանի գործի գացողը օրինազանց չսեպուի ալ նէ հաստատուած օրէնք մը չկենալուն համար՝ որ անիկայ աւրած ըլլայ . բայց անշուշտ իր հաւատքին պաղ քրիստոնեայ մը կը սեպուի . և բարեպաշտ մարդոց չաչքին աղէկ չերևիր :

Թէ որ հայաստանեայց եկեղեցին օրրոց տօներու օր կիրակի սահմանելու ըլլար նէ՝ տաքախոյս չկայ որ որոշն Դաւթի մարգարէին և Յակոբայ արդար առաքելայ և Սահմաննոսի նախավկայի և առաքելոյն

Պետրոսի և Պօղոսի և որդւոցն յառաջան Յակոբայ և Տովհանու տօներուն օրերը կիրակի բռնելու էր . որ յատկապէս աւագ տօն կըսուին . և ասանցմէ զատ աւագ ածականով յիշուած տօն չկայ . որկէց օրինաւորապէս կը մակարերուի որ՝ թէ որ սրբոց տօնի օր հայոց եկեղեցին կիրակի դնէր նէ՝ աւագ տօներուն օրերը դնելու էր . այն օրերն որ կիրակի չեն եղեր՝ ուրիշ սուրբներուն տօնին կիրակի դնելը նոյն սուրբ եկեղեցւոյն սահմանածին դէմ ասն ուրիշ սուրբերը աւագ ընել , և անոնց իբրեւ աւագ սահմանած տօները ասոնցմէ պզտիկ ընել կըլլայ : Եօկայ տօնասէր և հայրենասէր սրտի մը ծանր կուգայ :

Երանայիշատակ Սիմէոն կաթողիկոսը ազգասիրութեան գովելի եռանդով լըցուած՝ և ուրիշ քրիստոնեայ ազգերը նայելով որ երեսելի սրբոց օրը կիրակի կը բռնեն , ինքն ալ ուղեց որ մեր ազգն ալ անոնց նմանի . և դոնէ տարին հինգ օր ալ սրբոց համար կիրակի բռնէ . որ են սրբոյն Վրիգորի լուսաւորչին երեք տօները . սրբոյն Թադէոսի առաքելոյն և Սանդըւատոյ կուսին , և սրբոցն Թադէոսի և Նարդուղիմէոսի առաքելոցն օրերը . և հին տօնացոյցը քանի մի կարգադրութեամբ նորէն տակիով սուրբ Լջմիածին , 1774ին , անոր յառաջաքանութեանը մէջ պատուիրեց որ այն օրերը , որ ինքը կիրակի բռնել սահմաներ էր , ասկէց ետքը ամէն տարի կիրակի ըլլայ . և այն ալ լաւական չսեպելով տօնացոյցին մէջ ալ յիշեալ հինգ տօներուն օրերը առաւօտեան և ճաշու ժամեզու թեան խրատները աւանդելէն ետքը ազգարարութիւն կընէ թէ այսօր կիւրակի է . թէպէտ այն օգուան տօնակալմ

բութիւնը փերո-հական չէ, որ է կի-րակէ բառին բուն նշանակութիւնը: Սրբազան կաթողիկոսին այս պատ- ուէրը ամէն տեղ միակերպ չընդունուեցաւ. տեղ ե- դաւ որ հրեշտակապետաց և ամենայն սրբոց տօնին օրն ալ կիրակի ըրին. և յիրաւի թէ որ սրբոց մէջէն մէկ քանիին տօնը կիրակի ընել պէտք ըլլայ նէ՝ ամենայն սրբոց տօնը աւելի կը վայլէ կիրակի ըլլալու. որ Սի- մէոն սրբազան կաթողիկոսին ըսած սուրբերն ալ. ա-ւագ տօնի սուրբերն ալ, սուրբ հրեշտակապետներն ալ մէջը կը պարունակէ. և արեւմտեան եկեղեցին ալ այն օրը կիրակի կը բըռնէ: Իսկ ամանք ուրիշները ամէնը ետ ձգելով՝ միայն բարեպաշտ երախտադիտութեան ո-գւով սուրբ Ղուսաւորչին Գի-փի նշխարաց տօնին օրը կիրակի բըռնեցին. և ասիկայ մինչեւ հիմայ կը տեւէ. բայց տեղ կայ որ մինչեւ հիմայ միւս սրբոց օրն ալ կիրակի կը բըռնեն. և ասով ասանկ երեւելի բանի մը վրա տարածայնութիւն մը մտած է. մի և նոյն աղդէ և կրօնքէ հայեր՝ մէկ տեղ մը մէկ օրը կիրակի կը բըռ- րեն, ուրիշ տեղ չեն բռներ: Չանց կընեմ յիշել հռո- մէական հայերուն յունիսի 24 օրը՝ որ յոյն սրբոյն Յովհաննու կարապետին ծնունդը կը տօնեն, յունաց հետ իրենք ալ կիրակի կը բռնեն. ասիկայ հայաստանայց եկեղեցւոյ ծէսէն բոլորովն դուրս է. որ քանի մի տէ- րունական տօներէն և սուրբ Մստուածածնի տօնախմբմ- րութիւններէն դատ ամայ թուի վրայ տօն չսւնի. և սրբոյն Յովհաննու մկրտչի ծնունդը Քրիստոսի տնա- ուրն մերոյ ծննդեան ութօրեքէն անմիջապէս ետքը կը տօնէ. և հռոմէական հայոց ատիպող մը երբեք եղած չէ՝ այն տօնը այն օրը տօնել և կիրակի բռնել. և ըլ-

Եւ յայ եւթ որ՝ Վ Էնէտիկի իմաստուն վարդապետները
 որ յունիսի Չէին ինչ որ ըսայ նէ ըլլայ՝ արքայն Յովհան-
 նու կարապետի ծնունդ և կիրակի կը նշանակեն օրացու-
 ցին մէջ, իրենք իրենց վանքը այն օրը նոյն տօնը չեն
 կատարեր. և օրացոյցին մէջ նշանակելնին նախապա-
 շարեալ Ժողովուրդին միտքը ասանկ մէկ անփաստ պատ-
 ճառի մը համար չըզրզըռել է: Բայց հին եկեղեցա-
 կան սովորութեան դպչելը, կիրակի չեղած օրը կիրա-
 կի սահմանելը, շատ անփաստ բան մը չէ. եկեղեցւոյ մը
 մէջ նոր ծէս և արարողութիւն մտնելէն հետեւցընողներ
 կրնան ըլլալ թէ եկեղեցին առաքելոց ատենն մնացած
 բան չունի. ամէն հայրապետ մէկ մէկ ինքնահնար
 բան խօթեր է: Բայց կարծիք մը ընել տալը շատ
 փնաս ունի:

ՊԵՏԵՐԵՎ ԵՒ ՔԵԼԵՆԵՅ

Բ.

Նոր օրինաց մէջ պատարագ ալ եւ անոր համար քահանայ ալ կենալուն ճշմարտութիւնը բողոքականները ամեն ատեն ուրացած չեն. միջոցին նոր է այս: 1603 թուին անգղիայի Հէմդըն—Քուր ըսուած տեղը անգղիացի վերանորոգեալ ըսուած բողոքականները* ժողովք մը ընին յունվար ամսոյ մէջ: Այս ժողովքիս մէջ միաբան ընդունած եւ ըստորագրած են հետեւեալ խօսքը.

“ Ինչպէս որ մեր փրկչին ղոհք կատարուէին
 ,, առաջ Աստուծոյ կարգադրութեամբը իրեն օրինակ
 ,, ունեցաւ հին օրինաց զոհերը. նոյնպէս կատարուե-
 ,, լէն ետքն ալ փրկչին սահմանադրութեանը համեմատ
 ,, ոյէտք է որ մենք քրիստոնեայքս ալ նոյնը յիշեմք
 ,, սուրբ ընթրեաց մէջ** . . . Հրեաներուն մէջ պատա-

* Ասոնք անկլիքանները կամ լութերականները չեն. Ալալինի վարդապետութեանը աւելի կը հետեւին. ուստի Անգղիայի Տիւնդէրա կամ անհամաձայն ըսուած բողոքականն են. որ Անկլիքան ըսուածներուն չը համաձայնելուն համար ասանկ կոչուած են:

** Այս ժողովքս ընողները սուրբ Հաղորդութեան խորհրդոյի Վրիստոսի ճշմարիտ մարմին եւ արիւն ըլլալը չեն հաւատար. միայն վերջին ընթրեացը յիշատակ մըն է կըսեն:

,, րագ մը կար. պէտք է որ քրիստոնեաներուն մէջ
 ,, ս'լ ըլլայ: Աւ թէ որ պատարագ ունին նե՛հ՝ հա՛րի է
 ,, որ պատարագող քահանայ ալ ունենան, վրան պա-
 ,, տարագելու սեղան ալ. վասն զի առանց քահա-
 ,, նայի եւ առանց սեղանոյ պատարագ չըլլար: Ա՛յն
 ,, ատենը պատարագը արիւնաւոր էր. հիմայ առանց
 ,, արեան է. քահանայն Ա՛հարոնի ցեղէն էր. հիմայ
 ,, Սեղբիսեղեկի կարգէն է: Ա՛յն ատենը մովսիսական
 ,, զոհերուն համար սեղան կար. իսկ հիմայ աւետա-
 ,, րանական զոհերուն համար: Յիսուս Վրիստոս
 ,, սուրբ խորհուրդը սահմանած ատենը առաքեալ-
 ,, ները քահանայ ըսաւ, իոր իրենց համար ալ՝ իրենց
 ,, յաջորդներուն համար ալ իշխանութիւն առին այս
 ,, սուրբ խորհուրդները կատարելու: Քայս արարէ՛ք
 ,, — ասիկայ ըրէ՛ք — պատուէրը քահանային համար
 ,, է որ նուիրելու իշխանութիւն ունի. իսկ առե՛ք ու
 ,, կէրէ՛ք պատուէրը միայն քահանային համար ալ
 ,, է, ժողովրդեան համար ալ:

Ս' էկ ուրիշ վկայութիւն մըն ալ առնեմք հոս մէկ
 իմաստունէ մը, որ կալվինական աղանդոյն կը հե-
 տեւէր, եւ ազգաւ գերմանացի էր. եւ այս երկու վը-
 կայութիւնս բաւական ըլլայ ցուցնելու որ նոր օ-
 րինաց մէջ ո՛չ քահանայ կայ եւ ո՛չ պատարագ ըսելը
 բողոքականներուն ալ ամէնուն ընդունած վարդապե-
 տութիւնը չէ: Ա՛յս ըսածնիս է Աւստրիոս Աղքիթ-
 խէր. որ Փալց գաւառի Այշշտաթ քաղաքը 1591
 թուին զիրք մը տպել առաւ լատիններէն, որուն խո-
 րագիրն է, յաղագս խորհրդական և անարիւն պատարագի
 եկեղեցոյ՝ Ասոր մէջ կըսէ. « եկեղեցւոյ ամէն հին

„Հայրերուն ամուր եւ հաստատուն եւ հասարակաց եւ
 „Քիւրքան խօսք այն եղաւ, որ Քրիստոսի չարչա-
 „րանացն ու մահուանը յիշատակը որ ինքը ընթ-
 „րեաց մէջ սահմանեց, իր մէջը պատարագի սահմա-
 „նադրութիւն ալ կը պարունակէր, ,

Թէ՛ քեզմէն — Քուրի ժողովքին ժողովական-
 ները, Թէ՛ Լէդքերիսէր, եւ Թէ՛ ասոնց պէս խոր-
 հող ուրիշ բողոքականներ անշուշտ Պօղոս առաքե-
 լոյն առ երբայեցիս թուղթը կարդացեր էին. եւ այս
 մեր գրութեանը պատճառ տուող բողոքականին իր
 կարծիքին հաստատութիւն տալ երեւցած առաքելա-
 կան խօսքը հոն տեսած էին. 'ի հարկէ՛ անոնց աչ-
 քին այնքան զօրաւոր չէ՛ երեւցեր այն խօսքը, որ-
 քան որ ասոր աչքին երեւցեր է։ Զիմայ կը մնայ
 մեզի այն առաքելական խօսքը տեսնել Թէ խորհրդ
 անով ճշմարտապէս կապացուցուի՞ մի որնոր օրինաց
 տնտեսութեանը մէջ ո՛չ քահանայ կայ եւ ո՛չ պա-
 տարագ։

Տիշեալ բողոքական գրագետը այսպէս կը գրէ.
 “Նստուածաշունչը անանկ պարզ կը սովորեցընէ մե-
 „զն Թէ հին առննի ցուլերու ու նոխազներու ու ոչ-
 „խարներու զոհերը, որն որ հրէից քահանաները
 „Նստուածոյ իրեն հրամանովը իրեն կը մատուցանէ-
 „ին, մեղքերը քաւելու կարող չէին. հապա անոնք
 „գալու քաւութեանը՝ Քրիստոսի շուքընէին։ Ինչու
 „որ նոխազներուն ու ցուլերուն արիւնը չքկըրնար
 „մեղքերը վերցընել։ Ի՛նչ ասիկայ մէկ զոհ մը
 „մատուցանելով մեղքերու համար մշտնջենաւորապէս
 „Նստուածոյ աջ կողմը նստաւ։ Ինչու որ մէկ պա-

„ տարադով մը մշտնջենաւորապէս կատարեց սրբը-
 „ ուածները: Իսկ ուր որ ասոնց թողութիւն կայ,
 „ ալ մեղքի համար պատարագ պէտք չէ: Աբբ. Ժ.
 „ 4. 12. 14. 18, „ Հոս համառօտ մը ծանուցա-
 նեմք մեր ընթերցողներուն, որ խորը առաքելոյն
 թղթին գրաբարին մէջ՝ որ մեր երանելի նախնիքը յու-
 նական բնագրէն թարգմանեցին, եւ այս տեղ գրու-
 ուած աշխարհաբարին մէջ՝ որ բողոքականին գրու-
 թեանը մէջ գտածնուս պէս առինք, մէկ երկու տար-
 բերութիւն կայ: Ասի՝ նոխաղներուն ուցուցերուն
 արիւնին համար աշխարհաբարը կըսէ. Հիշաւ մեղ-
 քերը վերցընել. գրաբարին մէջ է ո՛ւր կարէր. չէր կըր-
 նար. երկրորդ. 18 ասնը մէջ՝ որ աշխարհաբարի թարգ-
 մանն է. “ ուր որ ասոնց թողութիւն կայ, ալ մեղքի
 „ համար պատարագ պէտք չէ „. գրաբարին մէջ ասոնց
 բառին համեմատելու բառ չկայ. եւ իրին վկայութիւն
 առած կերպին ալ՝ որ 14 համարէն 18 համարը ցաթ-
 կեր է, այս ասոնց բառը յարմարութիւն մը չունի. որ
 17 համարէն ետքը յարմարութիւն ունի. եւ լատին
 թարգմանն ալ դրած է: Այս բառերը ինքնին մտքի
 փոփոխութիւն մը չեն տար. ուստի ասոնք հարեւանցի
 մը յիշելէն ետքը ըսած խօսքին ուժը նայինք:

Ահա որ այս իմաստունը իր գրածը մտադրութեամբ
 կարդարնէ՝ առարկութեանը պատասխանը կրնար մե-
 ջէն հանել: Հին օրէնքին ու նոր օրէնքին իրարմէ
 տարբերութիւնը ինչ է: Ա. Պօղոս առաքեալը կըսէ
 եւ ամէն քրիստոնեայք կը հաւատան որ հին օրէնքը
 նորոյն ստուերը կամ շուքը ըլլալուն համար՝ անոր
 պատարագներն ալ ասոր շուքն էին. եւ շուքը ըլլալուն

Համար՝ բուն մարմինին ընելու ներգործութիւնը չէին կըրնար ընել։ Օոճը մեղքերու թողութեան համար էր. եւ հին օրինաց զոհերը մեղքերու թողութիւն տալու ուժը չունէին։ Սուրբ առաքեալը ասկէջ զատ բան ցուցնել չէր ուզեր. առարկոյն ալ ասիկայ ճանչցած է։ Ուրեմն երկու կողմէն ասիկայ գիտնալէն ետքը կը միայ սուրբ առաքելոյն ըրած բաղդատութիւնը տեսնել։

Հին օրէնքին մէջ քահանայապետը տարին անգամ մը իրեն եւ ժողովրդեան մեղքը քաւելու համար սրբութիւն սրբոցը կը մանէր. եւ ամէն օր զոճ կընէր. բայց մի եւնոյնը չէր զոհածը, տեսակաւ նոյնն ըլլալ ալնէ՝ այն տեսակէն մէկ հատ մը առնելով միշտ անիկայ զոճ չէր ընէր. եւ ասիկայ ընելը անհնարալ էր. վասն զի մէկ անգամի զոհուած կենդանին կը մեռնէր. ճարպը կայրէր. արիւնը կը թափուէր եւ միսը կուտուէր. ըսէլէ որ կը հատնէր. մէկ անգամ մըն ալ զոճ ընել պէտք ըլլարնէ՝ առաջին զոհուածը հատած ըլլալով նոյն տեսակէն կամ ուրիշ տեսակէ կենդանի մը բերել զոճ ընել պէտք կըլլար։ Եսկէջ կը հետեւցընէ սուրբ առաքեալը որ այս զոհերը մեղաց թողութիւն տալու կամ մեղքերը սրբելու բաւական չէին։ Վասն զի թէ որ բաւական էին նէ՝ ո՞րն էր այդ բաւականութիւնն ունեցողը. անցեալ տարուանը թէ այս տարուա՞նը, վասն զի երկուքը մի եւ նոյն կենդանի չեն. իրարմէ տարբեր են։ Երդեօք այն զոհուած կենդանիին տեսակէն եզոյղ ամէն կենդանիներն ալ. բայց այս ալ անտեղի կըլլայ. եւ այն կենդանիներուն մէկն ալ մեղքի քաւութիւն տալու չօք։

բութիւն չունի. միայն միդաւոր մտորուն համար՝ որ մեղքին համար մահուան արժանացած էր, այն կենդանին արիւն կը թափէ կը մեռնի. բայց ասով փոխանակութիւն մըն ալ չըլլար. որովհետեւ ազատ կամքովը մեղք գործող մարդուն փոխարէն ազատ կամքովը անմեղ մնացող զոհը յարմարութիւն ունի. եւ կենդանիները ազատ կամք չունին: Ուրեմն այն զոհուած կենդանիները օրինակ էին մէկ ուրիշ զոհիմը՝ որ մարդ ըլլալով, եւ իր էութենէն ազատութիւն եւ անմեղանչականութիւն մէկէն ունենալով, այսինքն՝ միանգամայն Աստուած ըլլալով, մարմնովը բոլոր մարդկային աղբի մեղացը համար զոհ ըլլայ: Սուրբ առաքելոյն ըրած բաղդատութեանը բուն հոգին այս է:

Այս փրկարար զոհը՝ մեղաց քառութեան մէկ հատիկ զոհ ըլլալուն ամէն պայմանները ունի. մէկ անգամ մը մեղի համար զոհ ըլլալէն ետքը որ մեռաւ եւ յարութիւն առաւ, նոյնը ամէն օր զոհ կըլլայ առանց մեռնելու, եւ տեղը ուրիշ մը չէ զոհ եղողը. այլ նոյն իսկ ինքն է որ միշտ կը զոհուի, ուստի քրիստոնէից պատարագին մէջ զոհի փոփոխութիւն չկայ. այլ զոհ կայ. մի եւ նոյն զոհն է որ ինչպէս սուրբ Գրիգոր նարեկացին ամէն սուրբ հարց համաձայն կ'ըսէ, « անծախապէս միշտ պատարագի յիշատակ կենաց », փրկութեան հոգւոց նշնեցելոց » (Նաբէկ. զգ. 3): Այս զոհը՝ կամ սուրբ պատարագը՝ Քրիստոսի սուրբ խաչին վրայ մատուցած իրեն սուրբ մարմնոյն պատարագին շարունակութիւնն է. նոյն սուրբ մարմինն է հացի տեսակով. նոյն սուրբ արիւնն է զինիի տեսակով, որ միշտ աշխարհի փրկութեան համար կը

պատարագի: Ասիկայ մարդու հնարք (չիրնար ըլլալ. նոյն ինքն տէրն մեր սահմանեց, երբ որ հացը եւ զինին ձեռքն առնելով Գողթնայէն եփել, իմ մարմինըս եւ իմ արիւնս է ըսելով առաքեալներուն տուաւ, զոհանալովը իրեն մարմին ըրաւ եւ Աստուծոյ պատարագ մատոյց. առաքեալներուն տուած ատենն ալ՝ զայս արարէք առ իմոյ յիշատակի ըսելով անոնց իշխանութիւն տուաւ նոյն սուրբ պատարագը մատուցանելու. եւ այս իշխանութիւնս առաքելոց յաջորդներուն անցնելով եկեղեցւոյ մէջ մնաց: տուած հացըն ալ ինչ ըլլալը խորհուրդը սահմանելէն առաջ իմացուց առաքեալներուն. «այն հացը որ ես պիտի տամ, իմ մարմինս է ըսաւ. որ աշխարհի կենացը, համար պիտի տամ»*: Աշխարհի կենաց համար տալը պատարագել ըսել է. տուած հացը պատարագ է. եւ սուրբ մարմինէն զատ պատարագ չէ՝. այլ նոյն իսկ իւր սուրբ մարմինն է: Աստի քրիստոնէից պատարագը նոյն իսկ քրիստոսի պատարագն ըլլալով՝ երկուութիւն չմըտնար մէջը ինչպէս որ հին օրէնքին զոհերուն մէջ կը մտնէր. ասոր համար Պօղոս առաքելոյն ըսածը մեր եկեղեցւոյն մատուցած սուրբ պատարագին չղպչիր:

Հիմայ կը մնայ բողոքականներուն՝ սուրբ առաքելոյն մէկ խօսքը մեզի մեր խելքը հասցընելու կերպով բացատրել: Սուրբ առաքեալը ըսաւ որ՝ Քրիստոս մէկ անգամ մը իր մարմինը եւ արիւնը մահուամբ պա-

* Հացն զոր ես տաց՝ մարմին իմ է, զոր ես տաց վասն կենաց աշխարհի (Յովհ. Գ. 52):

տարագեղէն ետքը երկրորդ անգամ մըն ալ⁷ չպատա-
րադիր, եւ այս չպատարադուիլն մենք կիմանամք՝ ար-
իւն թափելով խաչին վրայ մեռնելը: Այն պատարա-
գին շարունակութիւնն ալ ունիմք ինչպէս որ լսինք,
թէ որ այս շարունակութիւնը սուրբ առաքեալը չը-
ճանչնար նէ՝ ինչ պիտի ըլլայ ըսելը, « թէ որ ճշմար-
տութեան գիտութիւնը ընդունելուս ետքը յօժա-
րակամ մտքով մեղք գործեմք նէ՝ անկէց ետքը մէկ
մըն ալ մեղքի համար պատարագ չկայ », * : Ա երբ
պատարագ ընաւ երբեք պէտք չէ ըսելէն ետքը՝ հոս
մէկ բացառութիւն մը կ'ընէ նոյն պէտքին վրայ. գիտ-
նալով եւ յօժարութեամբ մեղք գործողին համար
պատարագ պէտք չէ՝ անկէց ետքը կ'ըսէ, « ուրիշմ, այս
պարագայս չեղած ատեն պատարագ պէտք պիտի ըլ-
լայ. եւ ո՞ր պատարագն է այն: Քրիստոսի մատու-
ցածէն զատ պատարագ չկրնար ըլլալ հիմայ. եւ ա-
սիկայ անուրանալի է: Բողոքականները կ'ըսեն թէ՝
Քրիստոս մէկ անգամ մը խաչին վրայ պատարագուե-
լէն ետքը հիմայ նոյն Քրիստոսն անգամ պատարագ
չըլլար: Հապա ո՞ր պատարագն է այն որ անկէց ետքը
պիտի կ'ընայ ըլլալ, եւ միայն գիտնալով մեղք գոր-
ծողներուն համար պիտի չըլլայ:

Բողոքականներուն կարծիքը որքահանայի եւ պա-
տարագի վրայօք ունին, ուրիշ աղբիւր մը ունի. զխաւոր

* Կամակար մտօք ե թէ յանցանիցեմք յետ ընդու-
նելութեան գիտութեան ճշմարտութեանն, այնուհե-
տեւ ո՛չ եւս պիտոյ է վասն մեղաց պատարագ (Նոր.
Ժ. 27):

աղբիւրը այն մոլորութիւնն է. եւ այս անկէց կը ծագի: Սուրբ հաղորդութեան խորհուրդը՝ որ դրսէն հաց եւ գինի կերեւի, կը կարծեն թէ իրօք ալ հաց եւ գինի է. Վրիստոսի մարմին եւ արիւն չէ՝ ճշմարտապէս. ուստի երբ այս հացը եւ գինին պատարագելնիս կը տեսնեն՝ կը դայթակղին. Վրիստոս յետէն մեր իր սուրբ մարմինը եւ սուրբ արիւնը մեղաց թողութեան համար պատարագելէն ետքը այս հացը եւ գինին ի՞նչ է որ կը պատարագուի կրօնէ: Չեմ գիտեր իրենց ընկրի՜ ըսածնին ի՞նչ արարողութիւնով կը կատարեն. ձեռքերնին կառնեն եւ կը գոհանա՞ն թէ չէ: Թէ որ կը գոհանան նէ՛ Մատուծոյ մատուցած չե՞ն մի ըլլար. որովհետեւ կրօնական պաշտօնի մասն է այս ընթրիքը. եւ թէ որ իբրեւ լոկ հաց ուտելու պէս պիտի գոհանան նէ՛ առաքեալէն յանդիմանութիւն կայ. « Մատուծոյ տունը ձեզի հաց ուտելու տեղ » չէ » * : Թէ որ այս գոհութիւնը չեն ընէր նէ՛ Վրիստոսի ասիկայ իմ յիշատակիս համար ըրէ՛ք ըսելը երբ եւ ի՞նչպէս կընեն :

* Ո՛չ է տուն տեառն ձեզ տեղի՜ հաց ուտելոյ (Ս. Կորն. Ժա. 20) :

ՄԻ ԸՍՏ ԷԶՍ ԴԵՏԻՔ

Թուղթերը առի . մէկը ճըմըռքած եւ աղտոտած էր . եւ վրան երեք տող գիր կար , որ սեպէ' թէ չէր կարգացուեր . եւ գրածը այս էր : « Խոստմունքդ յի-
 ,, շէ' եւ պառաւ մայրդ մաքէդ մի' հաներ , » գիտցա-
 ,, ծէդ մէկ րան մը դուրս հանելու ըլլաս նէ' վրէժը
 ,, մօրմէդ կառնեմք ,, :

Ձայն չհանելուն պատճառն իմացայ . « խե'ղճ' Լու-
 ցէդ , ըսի ինք'իբրենս . ահա' անմեղութեանդ ապա-
 ցոյցը : ... Ո՛վ Լստուած . կըսնա'մ արդեօք սալի-
 կայ աղատել :

Շուտ մը մեկալ Թուղթն ալ լացի . « որ նոյն իսկ
 Ս** տիկինին գիրն էր . անկէց 'ի վեր թէպէտ յի-
 սուն տարի մը անցած է , լայց մէջի դրուածը տա-
 կաւին միտքս է : Եւ այս էր .

« Սիրելի' զաւակս .

,, Լսնքան անձնանուիրութենէդ ի՞նչպէս շնորհա-
 ,, կալ ըլլամ : Լուցիանին առաջնորդութեամբը ձեր
 ,, տունէն կը զատուիմ . եղբայրդ գուցէ քիչ մը շատ-
 ,, կէկ ատեն հետս ոլըտըտցընեմ , վասն զի մինչեւ որ
 ,, ես եւ ինծի սիրելի եղածները ապահով ըլլանք նէ'
 ,, անիկայ քովս պէտք է : Բայց ես ձեզնէ զատուելիս
 ,, առաջ իմ երախտադիտութեանս նշան մը ձգել եւ իմ
 ,, շնորհակալութիւնս նորոգել կուզեմ : Վողերուն ը-

,, րած խորհուրդը՝ որ զիս կողոպտել եւ մեռցընել
 ,, կուզէին, Աստուածային տեսչութեան ներելով լը-
 ,, սեցիր եւ ինծի իմացուցիր նէ, ստուգիւ զիս մահ-
 ,, ուանէ ազատեցիր: Խեղճ Աւուգէդ. գիտեմ որ զիս
 ,, ազատելով մեծ մեծ վտանգներու մէջ պիտի խնայս.
 ,, նմանապէս եղբայրդ ալ, որ ամէն բան ինծի պատ-
 ,, մեց: Բայց մի՛ վախնար. Աստուած քու պառաւ
 ,, մօրդ վրայ կը հսկէ. եւ աշխուհան գործդ չաւղեր
 ,, որ անվարձ մնայ: Աւհիմայ ալ ի՞նչ կընես ինծի
 ,, համար: Տղաս ու անոր ինչքը տնտեսիս կը տանիս
 ,, կը յանձնես. որ ապահով տեղ մը բեզլ կըստասէ.
 ,, շատ չանցնիր ես ալ կուգամ ձեզ կը դտնեմ: Բայց
 ,, քեզ նորէն տեսնելիքս չգիտնալուս համար շնոր-
 ,, հակալութեան դիրս ձեզի կը գրեմ. որ ետ չդարձած
 ,, ատենդ կը գտնես: Ապաշխմ. ընդունէ՛ այս ոսկի
 ,, քօր տօնը որ իմ ճիտէս կը հանեմ եւ քեզի կը
 ,, շնորհեմ. իբրեւ իմ յիշելիքս քովդ պահէ՛. վասն զի
 ,, իմ կեանքս ազատելդ ես բնաւ մոռնալիք չունիմ:

,, Ո՛ղջ լեր. ո՛ղջ լեր կտրիճ Աւուգէդ:

,, Ս** Ս՝ արքիզուհի,, :

Գիրը կարդալ լմացընելէս ետքը աչքէս կաթած-
 երկու կաթիլ արցունքը սրբեցի եւ սկսայ դէպ'ի քա-
 ղաք վաղել յուսալով՝ որ արիստիրտ մանկահասակ աղ-
 ջիկը մեռնելէն ազատելու չափ կանուխ կրնամ հաս-
 նիլ: Աղջկանն անձնանուիրութիւնը ամէն պարադան-
 բովը իմացայ: Մէկ խօսքով իր անմեղութիւնը կըը-
 նար հասկըցընել: մարքիզուհիին այս գիրը կրնար ա-

նիկայ մեռնելէն աղատել, եւ թող տալ տալ. բայց խօսք եւ գաղտնիք մը յայտնել հարկ պիտի ըլլար. որն որ չի յայտնուելու համար չհասկցուելու հարկ մը ծանրացեր էր վրան: Այսն զի այն ատենը՝ այն ճըմըռքած թուղթին վրայ անծանօթ գրուի գրուած ըսպառնալիքին միտքը աղէկ մը չհասկըցայ: Բայց ըսպառնալիքը կար. եւ Առցէդ գիտէր որ բերնէն բառ մը փախցունէր նէ մօրը մահաւանը պատճառ կըլլար. ուստի իր մօրը կեանքը վտանգի ձգելէն աղէկ սեպեց իր մեռնելը:

Եռանդով մը ես ինծի ըսի. ազնիւ զաւակ. անմեղութիւնդ իմացուելէն վախնալէդ՝ այս թղթերը պահեր ես. բայց ես խոստմունք մը ըրած չեմ. թէ որ ժամանակ կայ նէ՝ ես քեզ կազատեմ:

Այդ ժամանակ շունչս հատաւ. վերջապէս Պէռն հասայ. քաղաքին դռնէն ներս մտայ չմտայ՝ ժամը տասը զարնելը լըսեցի. որ Առցէդին կախուելուն համար որոշուած ժամանակը ժամ մըն ալ անցեր էր. դող մըն է զիս բըռնեց, սրտիս վրայ արտաքոյ կարգի ծանրութիւն մը կոխեց. . . ուշ մնացեր եմ:

Յուսահատելով կըսէի. խեղճ աղջիկ:

Քանի մի հոգի տեսայ. որ անշուշտ վճռոյն գործադրութիւնը տեսնելէն կուգային. քովէս անցան. եւ անցած ժամանակնին Առցէդ Շուարցին անունը լըսեցի նէ ես ինծի եկայ. սալոնց հասկըցընեմ ըսի իրենց անօրէն դատաստանը. եւ վաղցեցի քաղաքին դատաստանապետին տունը գացի. կըսէի՝ զիտես. թէ սիրտս կը կըտըրտուէր. եւ դատաւորներուն սաստիկ բարկացած էի:

Ոչիս դատաստանապետին քովը մոցուցին նէ՝
կոշտ կերպով եւ ձայնո ետեւէ ետեւ բարձրացընե-
լով. ինծի պատահածները անոր պատմեցի. Լինուով
դէմքով մը զիս մտիկ ըրաւ. եւ երբ դտած թուղ-
թերս ձեռքը տուի՝ կարդաց եւ քննեց. բայց անանկ
անհոգութեամբ մը որ ինծի շատ գէշ եկաւ :

Անրջագէս պանդոկին ցուցակը բանալով ըսաւ .
իրաւ է. ահա՛ մարքիզուհիին ստորագրութիւնը. այս
թղթոյն ստորագրութիւնն ալ անորն է :

— Ի՛յ Տիմայ, պա՛րոն. ինչ պիտի ընես : Պա-
տիւր տեղը բերե՞ս. որովհետեւ մահուան վճիռը . . .

— Տակաւին գործադրուած չէ՛. պատասխանեց .

Յաղթութիւնը վաստակածի պէս ձայն մը թող
տուի. մէկէն ՚ի մէկ կուրծքիս վրայէն ծանր բեռ մը
վերցած եկաւ ինծի :

— Ղահիճը կախաղանը պատրաստած ատենը
ձեռքը՝ վերաւորեր էր ըսաւ. եւ անոր ընելիքը ը-
նելու ուրիշ մէկը չըզանուեցաւ :

— Լստուծոյ ձեռքն է այդ ընողը ըսի :

Ղատաւորը պաղ կերպով մը պատասխանեց. կը
հաւատամ. բայց Լուցէգը դո՛նէ առայժմ չեմ կըր-
նար թող տալ . . . Եդ Նամակը՝ որ այս աղջիկը
կատարելապէս անմեղ կը ցուցընէ, կերեւի որ յան-
ցանքը անոր եղբօրը վրայ կըստուգէ : Սարքիզու-
հին այն երիտասարդին հետ մինակ ճամբայ ելեր
են . . . անկէց ետքը անիկայ տեսնող չկայ . . . կը
հասկըննա որ ասիկայ բացատրութեան կարօտ բան
մըն է. եւ մինչեւ որ Լուցիանին վրայ լուր մը առ-
նւմ նէ . . . :

Այս միջոցիս գատաւորին պատուհանին առաջը
խառնաշփոթ մէկ ձայն մը ելլել սկսաւ . որ ետեւէ
ետեւ կը շատնար :

Հարո-նալիւի :

Բ Ժ Հ Կ Ե Կ Ե Ն

Միշարիւն-իւնս դէլ : Առ վեց կամ եօթն
հատ վայրի ստեպղինի բացուած ծաղիկ . (եապան
հալուձու չիւէյի), որոց միջին տեղը կամ յոյսած
կարմիր կամ մանուշակագոյն բիծ երով ծաղկատերեւ
դտնուի : Այս լիտր եփ ջուրի մէջ ձգէ . եւ բիչ մը կե-
նայ առանց այս ծաղիկներս եփելու : Բիչ մը տաքը
կոտրելէն ետքը տասն րոպէ միջոցով մէկ մէկ գա-
ւաթ այս ջուրէս տուր հիւանդին որ խմէ : Կէս Լիտր
ջուրը չըլըմընցած՝ հիւանդին մէջը առատօքէն կու-
ղայ :

Ասիկայ ընտանի բժշկութեան մէջ դործածուած
անանկ դեղ մըն է որ գրեթէ երբեք չըսխալիր :
Ֆիամբուշտի իջուածք եղած ատենն անգամ որ մի-
ղահան դործիքը (սունտայ) երբեմն արիւնէն զատ
բան չըկրծնար հանել , ասիկայ առատ մէղ կը հա-
նէ : Բայց այս ալ իրեն յատուկ անտեղութիւն մը ու
ունի որ՝ մարդս ասոր ներդործութեանը շուտով կըն-
սեւանայ . եւ լիտր մէկ անգամ մը դործածելուն յա-
ջորդ օրն ալ դործածելու ըլլայ նէ՝ ամենեւին օգուտ
մը չընեն :

Բորի Դէղ: Ա՛ն տասն սանիթի՝ ծծումբի ծաղիկ
(քիւքիւրտ չիւչի) . նոյնչափ ալ ձիթոյ եղ . երեք
թարմ հաւկըմի դեղնուց , որ սերմը հետը չըլլայ .
զա՛րկ եւ ամէնը իրար խառնէ նոր եւ չըգործածուած
պուտուկի մը մէջ , որ ապիկած (սըռլը) չըլլայ : Բե-
րանը աղէկ մը գոցէ , եւ կրակին խիստ մօտ դի՛ր .
այլ մըան չէ՛ , եւ փոյտէ : Բանով մը յաճախ խառնէ :
Բորոտին մարմինը քերէ՛ որ խոցերուն բերանը բաց-
ուի . եւ ասով շի՛է՛ Բոլոր մարմինը երկու օր . առտու
եւ իրիկուն , Երրորդ օրը մոխիր ջրով լուա՛ :

Աւել կամ քիչ մասի Դէղ : Ա՛ն պարսնայի տե-
րեւը . լապապայի տերեւն ալ կըրնայ ըլլալ . ասեղ կամ
փուշ մանեղով ցաւած տեղին վըայ դի՛ր եւ բարակ
լաթով մը կապէ՛ թող կենայ . ցաւը շուտով կանցնի
եւ ուռեցք ալ չըպատահիր : Բայց առաջ փուշը կամ
ասեղը հանելու է :

ՔՈՒՆԻ ԸՈՒՐ .

Պիլերոտան կանիէղ : Քիչ ծախքով գիշերը ճրագ
ունենալու կելպ մը կայ . որ վառելու եւ մարելու աշ-
խատութիւն ալ չունի . ինքն իրեն կը վառի եւ կը մա-
րի . եւ ահա՛ այս է ասոր պատրաստելուն կերպը : Յըս-
տակ եւ ձերմակ՝ եւ երկար ձեւով շինուած մէկ ապա-
կի շիշ մը ա՛ն . մէկ ոլոռան (պիղէլիայի) մը մեծ ու-
թեամբ ֆոսֆորոս ձգէ՛ մէջը : Մաքուր ձիթոյ իւղ
ա՛ն , ինչո՞ւն որ իտալիացեն կուգայ . տաքցւըր փն-
չեւ Լուալու աստիճան գոյ . եւ շիշին մէջ լեցուր ըզ-

գուշութեամբ, որ շիշը չըճաթի. եւ շիշին փնչու եւ
րեք մասին մէկը լեցընելէդ ետքը բերանը աղէկ մը
գոցէ՝ պահէ :

Կործածել ուզած ժամանակըդ բերանը բաց որ
մէջը օդ մտնէ. եւ քիչ մը ետքը գոցէ : Եւ ինչ մէջի
պարապ միջոցը լոյս մը կը գոյանայ, որ ժամացոյցի
վրայ նայելու եւ ժամը քանին ըլլալը որոշելու կարող
ըլլալու չափ լոյս կուտայ : Երբ որ մարինէ, որ կա-
մաց կամաց ինքն իրեն կը մարի, ուրիշ բան չուզեր.
բայց եթէ բերանը նորէն բանալ ու գոցել. լոյսը
նորէն կերելի : Յուրտ ատենը թէոր շիշը լուսաւո-
րել կուզես նէ՝ բերանը բանալէդ առաջ շիշը քիչ մը
ափերուդ մէջ րոնէ՝ որ տաքնայ. անկէջ ետքը բաց,
կը վառի : Ետը շոտանօթ (արութէյլ լիւմինէօղ) կը-
սեն. եւ տուած չափովն շինուածը ամէն զիշեր գոր-
ծածուելով վեց ամիս կերթայ :